

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

1/2019

ročník/volume 29

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

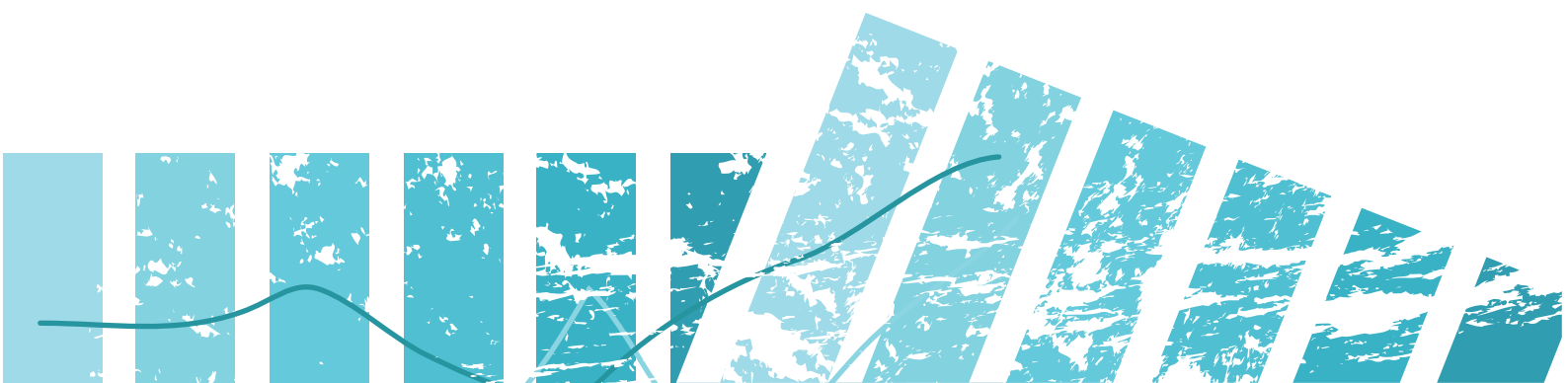
Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 2

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 23 – 37

Dátum vydania/Publication date: 15. január 2019/January 15, 2019

Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

JEDNODETNOSŤ – NOVÝ FENOMÉN V REPRODUKČNÝCH DRÁHACH ŽIEN NA SLOVENSKU?¹

SINGLE-CHILD MOTHER – A NEW PHENOMENON IN THE REPRODUCTION COURSES OF WOMEN IN SLOVAKIA?

ABSTRAKT

Jednodetnosť bola na Slovensku dlhodobo marginálnym reprodukčným vzorcom. Transformácia reprodukčného správania však naznačuje, že tento model sa stáva čoraz dôležitejším a bude mať veľký význam pre budúci charakter rodín a domácností. Cieľom príspevku je analyzovať vývoj jednodetnosti na Slovensku, načrtnúť jeho možný vývoj v najmladších generáciách, poukázať na postavenie Slovenska v medzinárodnom porovnaní, ako aj určiť skupiny žien, ktoré sa stávajú matkami jedného dieťaťa častejšie.

ABSTRACT

Single-child mothers have been a marginal reproductive pattern in Slovakia over a long period. However, the transformation of reproductive behavior suggests that this model is becoming more and more important and will be of great importance for the future character of families and households. The main aim of this paper is to analyze the development of single-child mothers in Slovakia, to outline its possible development among the younger generations, to point to the position of Slovakia in the international comparison, and to identify groups of women becoming mothers of only one child more often.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

jednodetnosť, odkladanie a rekuperácia 1. a 2. dieťaťa, rodinný stav, vzdelanie, národnosť, náboženstvo, Slovensko

KEY WORDS

single-child mothersparit, postponement and recuperation of 1. and 2. child, family status, education, nationality, religion, Slovakia

1. ÚVOD

Priemerný počet detí narodených jednej žene na Slovensku počas jej reprodukčného obdobia má dlhodobo klesajúci trend. Kým v najstarších štatisticky podchytených generáciách (zo 70. rokov 19. storočia) sa konečná plodnosť pohybovala na úrovni 5 detí, v generáciách narodených o sto rokov neskôr to už neboli ani 2 deti [podrobnejšie napr. 1, 5]. Dramatické a dynamicky prebiehajúce zmeny reprodukčného správania po roku 1989, ktorých jedným z dôležitých znakov je aj výrazný pokles a zotrvávanie plodnosti hlboko pod záchovnou hranicou, sa prejavili a všetky indície potvrdzujú, že aj ďalej budú prejavovať i v prípade generačných indikátorov. Podľa predbežných údajov by na jednu ženu narodenú na konci 70. a začiatku 80. rokov 20. storočia mohlo v priemere pripadať už len 1,6 dieťaťa. Slovensko by sa tak zaradilo do skupiny krajín s veľmi nízkou konečnou

¹ Príspevok je výsledkom projektu VEGA č. 2/0057/17 Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku.

plodnosťou, ktorú niektorí autori [napr. 8] ohraničujú hodnotou 1,75 dieťaťa na ženu.

Už samotný pohľad na vývoj realizovanej plodnosti na Slovensku poukazuje na veľké zmeny v reprodukcii. Súčasne je tiež potrebné si uvedomiť, že uvedené čísla na rozdiel od prierezových indikátorov (napríklad úhrnnej plodnosti) hovoria o skutočne realizovanej plodnosti, teda počte detí, ktoré sa priemerne narodili jednej žene v príslušnej generácii. Na druhej strane však je nutné podotknúť, že konečná plodnosť je priemerným číslom. V pozadí tohto prímeru a jeho vývojových trendov sa odohrala ďalšia časť príbehu o reprodukcii slovenskej populácie, ktorá je spojená so štruktúrou žien podľa počtu narodených detí (s ich paritou). Znamená to, že aj keď dve generácie majú rovnakú konečnú plodnosť štruktúra žien podľa parity v ich pozadí môže byť značne odlišná, a teda výsledok reprodukčnej histórie sa môže výrazne líšiť. Preto okrem samotnej hodnoty konečnej plodnosti je potrebné v generačnej perspektíve venovať veľkú pozornosť aj otázkam štruktúry žien podľa počtu narodených detí a s nimi súvisiacim pravdepodobnostiam zväčšenia rodiny. V našom prípade nebudeme hlbšie analyzovať všetky poradia, ale sa špeciálne zameriame na zastúpenie a vnútornú štruktúru žien s jedným dieťaťom. Ako si ukážeme nižšie, tento model reprodukcie bol na Slovensku dlhodobo skôr marginálnym fenoménom a až spomínané dramatické zmeny v reprodukčnom správaní po roku 1989 by mohli tento stav do značnej miery zvrátiť. Cieľom nášho príspevku tak bude analyzovať vývoj jednodetnosti na Slovensku v dlhšej medzigeneračnej perspektíve. Ďalej sa pozrieme na medzinárodný kontext jednodetnosti v európskom priestore a pokúsime sa do neho zasadiť aj populáciu žien Slovenska. Na základe vývoja odkladania a rekuperácie prvých a druhých pôrodov v generačnej perspektíve sa budeme snažiť odhaliť hlavné interné faktory možného rastu jednodetnosti na Slovensku. V kontexte získaných výsledkov sa následne pokúsime o konštrukciu projekčných scenárov podielu žien s jedným dieťaťom v generáciách najviac ovplyvnených celospoločenskou transformáciou po roku 1989 (generácie zo 70. a prvej polovice 80. rokov). Integrálnou súčasťou príspevku bude aj podrobná diferenčná analýza jednodetnosti, ktorej cieľom bude odpovedať na otázku, ktoré ženy s ukončenou reprodukciou (vo veku 45 – 54 rokov) na Slovensku častejšie zostali matkami len jedného dieťaťa. Diferenčná analýza jednodetnosti bude brať do úvahy rodinný stav, najvyššie dosiahnuté vzdelanie, národnosť, náboženské vyznanie a miesto bydliska (okres, mesto / vidiek, veľkostná skupina obce, krajské mestá).

2. ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA PRÁCE

Štúdiá jednodetnosti žien na Slovensku sa opiera o dva základné typy údajov. Prvým sú výsledky sčítaní ľudu 1930 – 1991 a sčítaní obyvateľov 2001 a 2011. Tie boli využité pri analýze dlhodobého vývoja podielu žien s jedným dieťaťom, a to v generáciách 1875 – 1969. Okrem toho primárne údaje z posledného sčítania 2011 nám umožnili podrobnú diferenčnú analýzu jednodetnosti. Ako sme spomenuli v úvode, podiel žien s jedným dieťaťom vo veku 45 – 54 rokov bol počítaný v spojitosti s:

- 1) rodinným stavom ženy (slobodné, vydaté, rozvedené, ovdovené),
- 2) najvyšším dosiahnutým vzdelaním ženy (bez vzdelania, základné, učňovské bez maturity, odborné bez maturity, učňovské s maturitou, odborné s maturitou, všeobecné, vyššie, vysokoškolské I. stupňa, vysokoškolské II. stupňa, vysokoškolské III. stupňa),
- 3) národnosťou ženy (slovenská, maďarská, rómska, rusínska, ukrajinská, česká, iná),

- 4) náboženským vyznaním ženy (rímskokatolícke, evanjelické a. v., gréckokatolícke, reformované, pravoslávne, Svedkovia Jehovovi, iné, bez vyznania),
- 5) okresom miesta bydliska,
- 6) veľkostnej skupiny obce miesta bydliska (do 200 obyv., 200 – 499, 500 – 999, 1000 – 1999, 2000 – 4999, 5000 – 9999, 10000 – 19999, 20000 – 49999, 50000 – 99999, 100000+),
- 7) kategóriou obce miesta bydliska (mestské, vidiecke obce),

Druhým zdrojom sú údaje zo štatistického zisťovania každoročne realizovaného ŠÚ SR na základe hlásenia Obyv. 2-12. Ide o živonarodené deti podľa biologického poradia a veku matky pri pôrode. Ich úpravou do generačnej podoby je následne možné konštruovať generačné miery plodnosti podľa parity. Tie slúžili na analýzu procesu odkladania a rekuperácie prvých a druhých detí v prípade žien narodených v 70. a prvej polovici 80. rokov. Vychádzali sme pritom z metodického postupu navrhnutého Sobotkom a kol. [3]. Ten sa opiera o porovnanie generačných mier plodnosti vybranej referenčnej generácie a analyzovanej generácie. Za referenčnú pritom označuje takú skupinu žien, od ktorej kontinuálne je možné identifikovať nástup procesu odkladania rodenia prvých detí do vyššieho veku, teda nárast generačného priemerného veku pri narodení prvého dieťaťa. V prípade Slovenska je možné za referenčnú generáciu označiť rok 1965 [bližšie pozri 3]. Následne sú konštruované tri základné ukazovatele:

- 1) Miera odkladania generácie (g), poradia (i) (MO_g^i) vyjadruje maximálnu diferenciu kumulovanej vekovo-špecifickej generačnej plodnosti poradia (i) medzi analyzovanou (g) a referenčnou generáciou (r).

$$MO_g^i = \sum_{x=12}^m (f_x^{i,g} - f_x^{i,r})$$

$f_x^{i,g}$ je vekovo špecifická kohortná miera plodnosti poradia (i) pozorovanej generácie (g) vo veku (x),

$f_x^{i,r}$ je vekovo špecifická kohortná miera plodnosti poradia (i) referenčnej generácie (r) vo veku (x),

m je vek maximálneho odkladania generačnej plodnosti poradia (i).

Vek m predstavuje hranicu, keď rozdiel v kumulatívnych vekovo-špecifických mierach generačnej plodnosti daného poradia medzi sledovanou a referenčnou generáciou dosiahol maximum. Pre deti prvého poradia na Slovensku sa od generácií z prvej polovice 70. rokov stabilizoval na hodnote 25 rokov. V prípade druhých detí to bolo vo veku 28 rokov a v najmladších generáciách z prvej polovice 80. rokov vo veku 29 rokov. Platí teda, že vo veku $m+1$ je už tento rozdiel nižší a teda dochádza k procesu dobiehania. V zmysle vyššie uvedeného potom platí, že od veku 26 rokov sme na Slovensku svedkami zvyšovania generačnej plodnosti a nástupu rekuperácie plodnosti prvého poradia.

- 2) Miera rekuperácie generácie (g), poradia (i) (MR_g^i) predstavuje absolútny nárast plodnosti poradia (i) v analyzovanej generácii od veku maximálneho odkladania po koniec reprodukčného veku. V našom prípade budeme pracovať s vekom 40 rokov, ktorý vzhľadom na veľmi nízku intenzitu plodnosti starších žien predstavuje pomerne presnú aproximáciu rekuperácie [pozri 3].

$$MR_g^i = \sum_{x=m+1}^{40} (f_x^{i,g} - f_x^{i,r})$$

$f_x^{i,g}$ je vekovo špecifická generačná miera plodnosti poradia (i) pozorovanej generácie (g) vo veku (x),

$f_x^{i,r}$ je vekovo špecifická generačná miera plodnosti poradia (i) referenčnej generácie (r) vo veku (x),

m je vek maximálneho odkladania generačnej plodnosti poradia (i).

3) Index rekuperácie poradia (i) generácie (g) predstavuje pomer medzi mierou rekuperácie a mierou odkladania:

$$IR_g^i = \frac{MR_g^i}{|MO_g^i|} \cdot 100$$

Znalosť miery odkladania podľa parity až do generácie z polovice 80. rokov nám umožňuje formovať predstavy o možnom budúcom vývoji konečnej plodnosti podľa poradia narodeného dieťaťa a tým aj štruktúry žien podľa parity. Jedinou neznámou zostáva úroveň rekuperácie napr. v podobe indexu rekuperácie, teda aká časť z týchto odložených pôrodov bude vo vyššom veku realizovaná. Vzhľadom na ciele práce budeme pozornosť venovať zastúpeniu žien s jedným dieťaťom. Celkovo pracujeme so štyrmi vývojovými scenármi, ktoré sa od seba odlišujú úrovňou a vývojom rekuperácie. Prvý, konštantný scenár simuluje podmienky nemeniacej sa intenzity dobiehania odložených pôrodov. Vývojový scenár sa opiera o vývojový trend rekuperácie v posledných 5 generáciách so známym indexom rekuperácie. Ďalšie dva scenáre: rekuperačný 1. dieťa a rekuperačný 2. dieťa pracujú s predpokladom výraznejšieho oživenia dobiehania prvých resp. druhých detí. Na základe takto uvedených predpokladov bolo potom možné konštruovať projekciu jednodetnosti žien na Slovensku pre generácie 1976 – 1985.

3. HISTORICKÝ VÝVOJ JEDNODETNOSTI NA SLOVENSKU

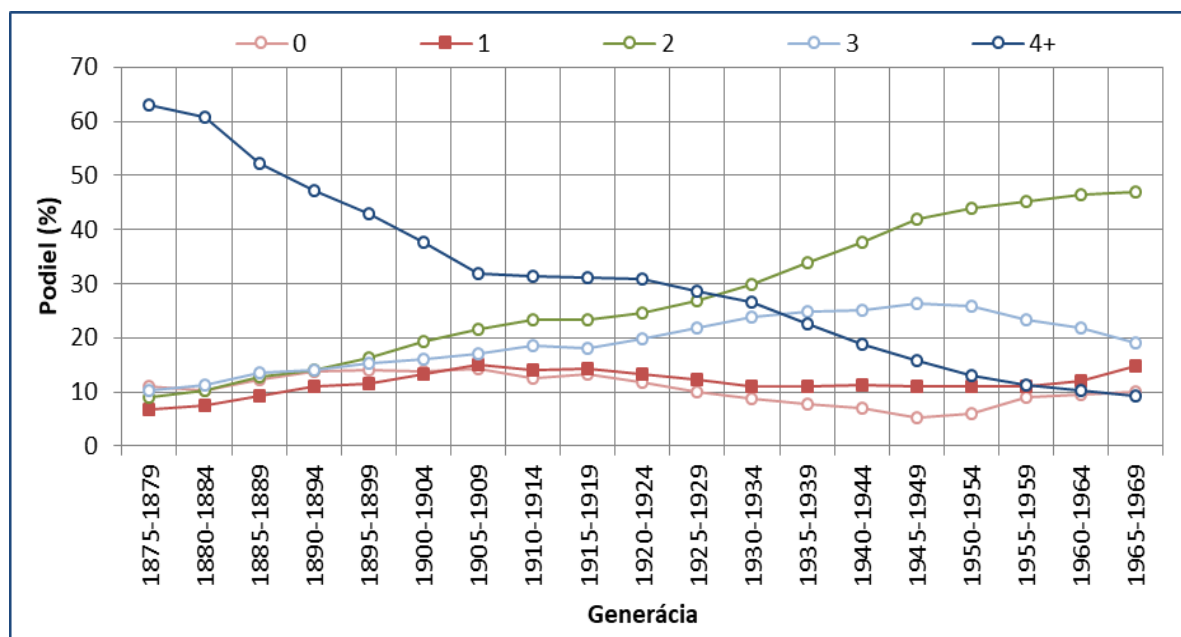
Vysoká konečná plodnosť žien na Slovensku v najstarších generáciách bola predovšetkým výsledkom častejšieho príklonu rodín k početnejšiemu potomstvu. Ako je zrejmé z nasledujúceho grafu č. 1, viac ako polovica žien narodených od polovice 70. do konca 80. rokov 19. storočia mala 4 a viac detí. Na druhej strane však bezdetnou zostávala len približne jedna desatina žien. Ešte menej častými boli prípady, keď sa žene narodilo len jedno dieťa. Jednodetnosť bola v slovenskom priestore dlhodobo veľmi atypickou reprodukčnou stratégiou, čo sa potvrdilo aj u žien narodených v prvej polovici 20. storočia.

Kým bezdetnosť ovplyvňovali predovšetkým biologické faktory (neplodnosť) a možnosti uzavretia manželského zväzku, ak sa žena už raz stala matkou veľkosť svojej rodiny len v ojedinelých prípadoch limitovala na jedno dieťa. Mierne rastúcu a tým vyššiu jednodetnosť (nad 10 %) môžeme v historických dobách nájsť najmä u žien narodených v poslednej dekáde 19. a najmä v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia. Reprodukčná história starších generácií z tejto skupiny žien bola nepriaznivo ovplyvnená 1. svetovou vojnou. Tá ovplyvnila samotnú reprodukciu a tým aj podiel žien s jedným dieťaťom niekoľkými spôsobmi. Odchod mužov na front a priame vojnové straty spôsobili jednak výrazné zníženie sobášnosti

a pôrodnosti, ale ovplyvňovali populačný vývoj aj v povojnovom období napríklad v podobe značného nepomeru medzi pohlaviami, čo komplikovalo ženám proces vstupu do manželstva. Okrem toho odovodenie často znamenalo pre ženu aj ukončenie reprodukcie. Na vyššiu jednodetnosť žien realizujúcich svoje reprodukčné zámery v medzivojnovom období vplývali jednak problematické hospodárske pomery a najmä hospodárska kríza 30. rokov, politická nestabilita v druhej polovici 30. rokov, ako aj spomínaný problém s nájdením vhodného manželského partnera. Preto jednodetnosť týchto žien sa pohybovala na úrovni 13 – 15 %.

Odlíšná situácia vznikla v generáciách žien narodených v 40. rokoch a po druhej svetovej vojne. Išlo o skupiny osôb realizujúcich svoje reprodukčné zámery v špecifických podmienkach minulého politického režimu. Kombinácia a nastavenie jednotlivých faktorov (napr. vzdelávanie, zamestnanie, bytová a rodinná politika, normativita materstva) vytvorili spoločnosť do značnej miery odmietajúcu bezdetnosť. Len o niečo častejšie zostávali ženy matkami len jedného dieťaťa. Úroveň jednodetnosti sa v týchto generáciách (1930 – 1959) stabilizovala na približne 11 %. Dominantným prvkom reprodukčnej histórie sa stal postupne dvojdetný model rodiny, ktorý u žien z druhej polovice 60. rokov dosiahol takmer 50%. Ženy s tromi deťmi tvorili asi štvrtinu a približne rovnaké zastúpenie ako jednodetnosť dosahovali ženy s vyšším počtom detí. Vývojová stabilita jednodetnosti však bola u žien narodených v 60. rokoch prelomená a postupne identifikujeme mierny nárast až k hranici takmer 15 %. Súčasne s tým pozvoľna rastie aj bezdetnosť. K dynamizácii týchto javov v medzigeneračnom pohľade však dochádza až u najmladších žien narodených v 70. rokoch a v prvej polovici 80. rokov. Tieto dve reprodukčné stratégie, ktoré na Slovensku dlhodobo patrili skôr k málo využívaným, sa spájajú predovšetkým s transformáciou plodnosti po roku 1989. Keďže ide o vývojové zmeny, ktoré sa odohrávajú v relatívne nedávnej histórii a v prípade najmladších generácií ešte nie sú úplne uzavreté, budeme sa otázke ďalšieho vývoja jednodetnosti venovať v nasledujúcej kapitole 5.

Graf č. 1: Vývoj generačnej štruktúry žien podľa počtu detí na Slovensku

Zdroj údajov: [11 – 17], vlastné výpočty

4. SLOVENSKO A JEDNODETNOSŤ V EURÓPSKOM PRIESTORE – MEDZINÁRODNÉ POROVNANIE

Jednodetnosť na Slovensku v historickej perspektíve nemá väčšiu oporu a len malá časť žien sa stávala matkou iba jedného dieťaťa. Otázkou však zostáva, či tento stav je v porovnaní s ostatnými európskymi krajinami nejakým spôsobom výnimočný, alebo ide v európskom priestore o bežnú realitu. Za účelom odpovedania na túto otázku a objasnenia postavenia Slovenska z pohľadu jednodetnosti medzi európskymi populáciami sme sa rozhodli bližšie pozrieť na medzigeneračný vývoj podielu žien len s jedným dieťaťom vo vybraných skupinách krajín Európy a konfrontovať ho so známym trendom na Slovensku. Pre lepšiu orientáciu a najmä vzhľadom na historicko-kultúrno-geografické (a tým čiastočne aj demografické) aspekty sme jednotlivé krajiny rozdelili do 6 skupín. V prvých troch sa nachádzajú krajiny bývalého východného bloku, medzi ktoré patria krajiny bývalého Sovietskeho zväzu, stredoeurópske a juhoeurópske štáty. Druhú trojicu predstavujú krajiny severnej, západnej a južnej Európy ležiace na západ od železnej opony.

Slovensko spomedzi krajín strednej Európy patrilo jednoznačne k populáciám s najnižším zastúpením žien s jedným dieťaťom. Častejšia jednodetnosť bola aj v Poľsku a Česku, ale predovšetkým v Maďarsku, kde ženy s jedným dieťaťom tvorili v niektorých generáciách dokonca 25 – 30 % (graf č. 2). Ešte väčšie rozdiely v porovnaní so Slovenskom nachádzame v krajinách bývalého Sovietskeho zväzu. Tieto populácie patria dlhodobo do skupiny krajín s najvyššou jednodetnosťou v európskom priestore (porovnaj grafy č. 2 – 7).

Predovšetkým v najmladších generáciách môžeme vidieť ešte ďalšie posilňovanie tohto javu, keď napríklad v Rusku podiel žien s jedným dieťaťom v generáciách z druhej polovice 60. rokov už prekračuje hranicu 35 % (graf č. 3).

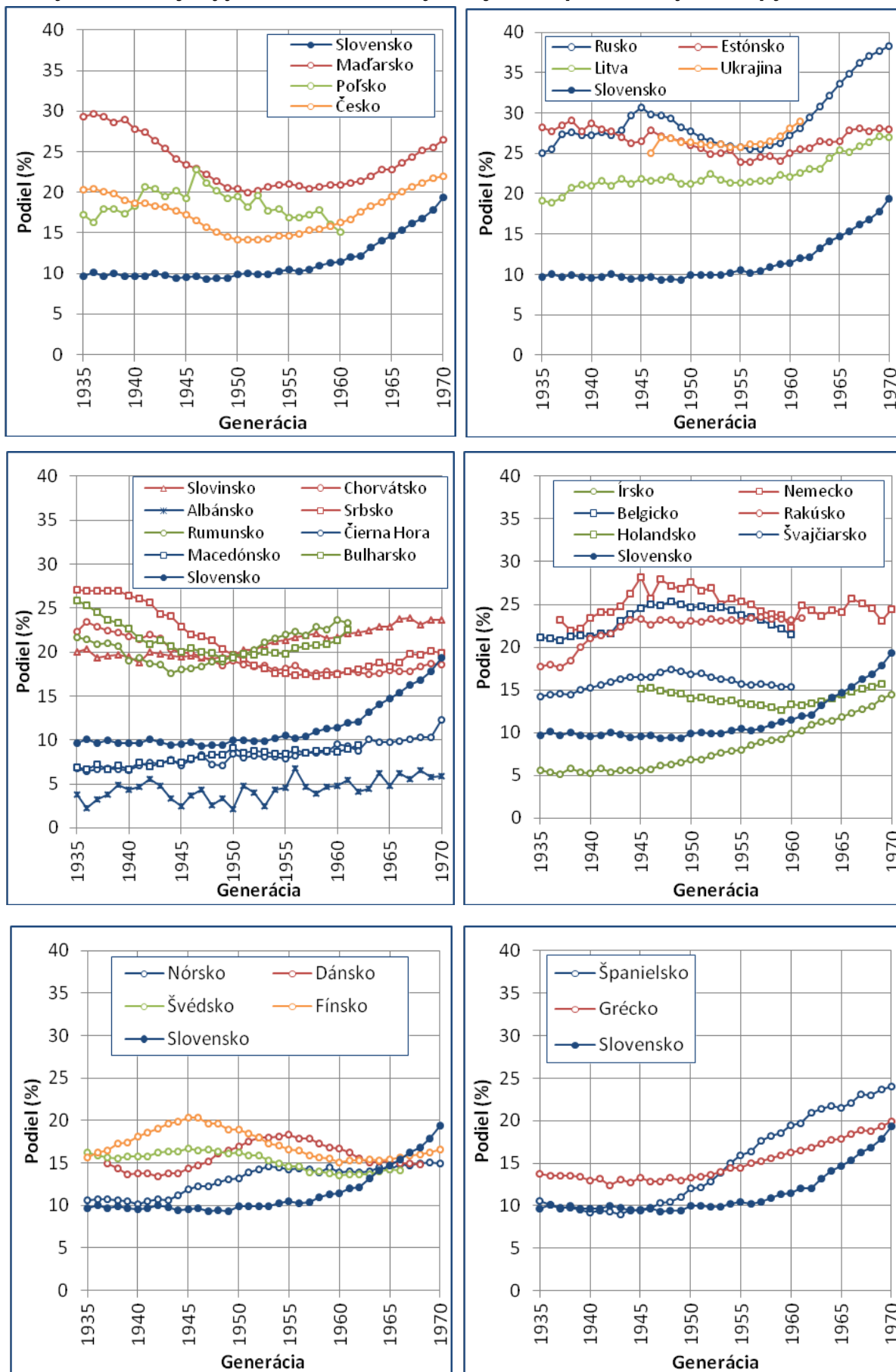
Postsocialistické krajiny juhovýchodnej Európy boli z pohľadu jednodetnosti značne diferencované. Na jednej strane stálo Chorvátsko, Slovinsko, Srbsko spolu s Bulharskom a Rumunskom vyznačujúce sa vyšším zastúpením žien s jedným dieťaťom a na druhej to bolo Macedónsko, Albánsko a Čierna Hora, kde jednodetnosť bola približne polovičná (pod 10 %). Slovensko skôr patrilo do druhej skupiny, no smerom k mladším generáciám sa približovalo a dostávalo na úroveň Srbska a Chorvátska (graf č. 4).

Pomerne veľké rozdiely v jednodetnosti nachádzame aj v západnej Európe. Nemecko, Rakúsko a Belgicko sa vyznačovali skôr vyšším podielom žien len s jedným dieťaťom (20 – 25 %), kým Švajčiarsko, Holandsko a najmä Írsko nižším až veľmi nízkym. Najmä v prípade Írska platí, že v tejto populácii bola jednodetnosť ešte menej častým javom ako na Slovensku (graf č. 5).

Severské krajiny sa vyznačovali skôr priemernou jednodetnosťou. Najmä v najmladších generáciách nachádzame stabilnú úroveň na hladine približne 15 %, čo je menej ako na Slovensku (graf č. 6).

Podobne nízky príklon k jednodetnosti ako na Slovensku dosahovali ženy v Španielsku. Vďaka pomerne dynamickému nárastu približne od generácií z polovice 50. rokov však jedno dieťa má až štvrtina žien. O niečo nižšia (približne na úrovni Slovenska) je jednodetnosť v Grécku (graf č. 7).

Grafy č. 2 – 7: Vývoj jednodetnosti vo vybraných skupinách krajín Európy

Zdroj údajov: [9,10]

Vzhľadom na uvedené skutočnosti je možné povedať, že Slovensko v európskom priestore patrilo dlhodobo ku krajinám s nižším podielom žien s jedným dieťaťom. Ešte nižšiu úroveň dosahovali len niektoré špecifické populácie ako napr. Albánsko a Írsko. Naopak v niektorých krajinách bývalého Sovietskeho zväzu, ako aj v Slovinsku, Maďarsku a v nemecky hovoriacich populáciách dosahuje jednodetnosť výrazne vyššie hodnoty. Vývoj v najmladších generáciách však poukazuje na pomerne rýchle dobiehanie a zmenšovanie tohto rozdielu, čím sa Slovensko už zaraďuje ku krajinám s priemernou úrovňou jednodetnosti v európskom priestore. Ako však naznačuje možný ďalší vývoj, ani táto situácia nemusí byť definitívna a Slovensko by sa mohlo dokonca zaradiť k populáciám s vyššou váhou žien, ktoré sa stali matkou len raz.

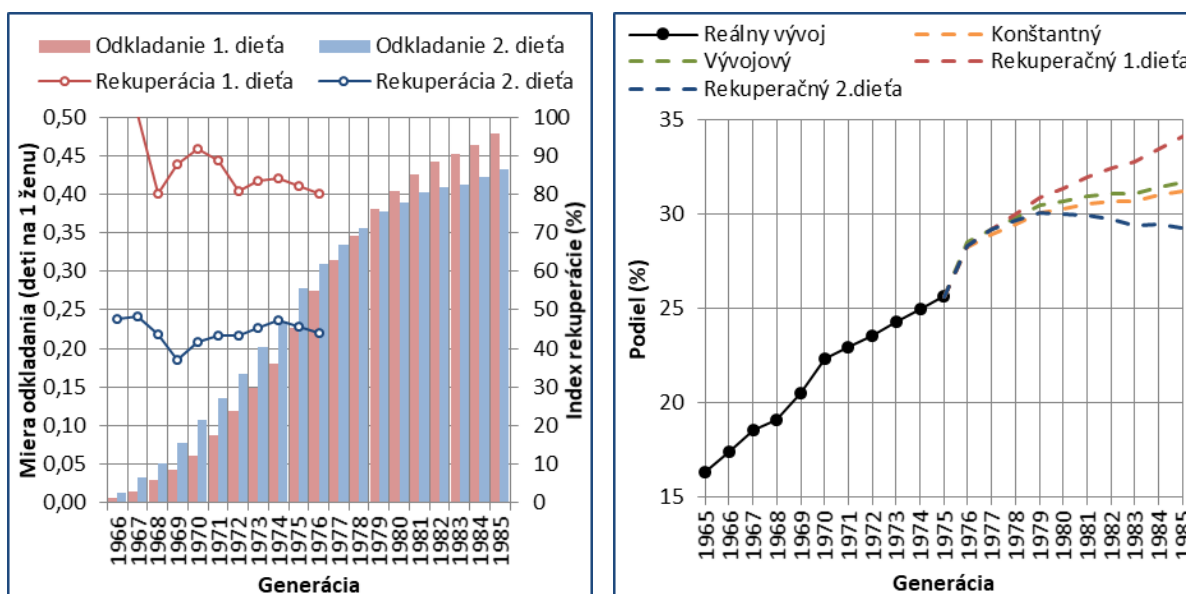
5. FAKTORY VÝVOJA JEDNODETNOSTI V NAJMLADŠÍCH GENERÁCIÁCH A JEJ PREDIKCIA

Pre vývoj jednodetnosti v mladších generáciách je rozhodujúcim aspektom niekoľko faktorov, ktoré sa začali prejavovať spoločne s celospoločenskou transformáciou po roku 1989. Najmä u žien narodených v 70. rokoch je potrebné do úvahy brať nepriaznivé podmienky transformujúceho sa hospodárstva na trhové mechanizmy [5]. Veľmi dôležitým javom najmä z pohľadu časovania rodenia prvých detí sa ukazuje byť predlžovanie vzdelávania [5, 6]. Najmä príklon mladých žien k terciárnemu vzdelaniu, keď už 40 % z nich absolvuje vysokú školu má významný dopad na odkladanie materstva [5]. Okrem toho je potrebné tiež spomenúť problémy s rezidenčnou samostatnosťou, keď ešte štvrtina až tretina žien okolo 30. roku života žije v domácnostiach svojich rodičov [7]. Nemalý podiel viny na tom má aj stabilita manželských alebo partnerských zväzkov [4], či vôbec možnosť nájsť vhodného partnera. Tieto aspekty spolu s viacerými ekonomickými dopadmi trhovej ekonomiky vplyvajú na tzv. strategické odkladanie rozhodnutia stať sa matkou. Okrem toho je tiež potrebné poukázať aj na zmeny v hodnotách a normách, ktoré sú čoraz benevolentnejšie k niektorým aspektom reprodukčného a rodinného života. Samotné predlžovanie bezdetnosti potom môže významnou mierou podmieniť nielen podiel trvalo bezdetných žien, ale aj žien, ktorým sa počas ich reprodukčného života narodí len jedno dieťa. Pretrváva síce pomerne vysoká normativita materstva, no s narodením prvého dieťaťa je už reprodukčný život naplnený a vzhľadom napríklad na biologické alebo ekonomické obmedzenia už nemusí dôjsť k narodeniu ďalšieho (či ďalších) detí. Súčasne sa ukazuje, že kým pri narodení prvého dieťaťa sú v určitom veku prevažujúcimi aspektmi skôr normatívne faktory (teda snaha získať status matky), u druhých a ďalších detí sú často hlavnými najmä ekonomické aspekty rodičovstva, možnosti skĺbenia práce a starostlivosti o deti, výška nákladov stratených príležitostí a pod. To napokon potvrdzujú aj samotné empirické údaje. Podiel žien len s jedným dieťaťom sa v generáciách z prvej polovice 70. rokov pomerne rýchlo zvyšuje až k hranici 25 %. Ako však ukazujú výsledky našej analýzy procesu odkladania a rekuperácie generačnej plodnosti podľa parity, ani to by nemusela byť definitívna hodnota. Z nasledujúceho grafu č. 8 je zrejmé, že medzigeneračne sa postupne prehĺbovala miera odkladania a to pri prvých i druhých v poradí. Kým staršie zo sledovaných generácií mali o niečo vyššiu mieru odkladania druhých detí, v mladších (približne od konca 70. rokov) už prevažuje odkladanie prvých detí. Tento paradox je do určitej miery možné vysvetliť špecifickou situáciou, ktorá vznikla v 90. rokoch a najmä v ich prvej polovici. Diskontinuita životných podmienok a ich zhoršenie, ktoré priniesla inflácia, nezamestnanosť, pokles kúpyschopnosti a ďalšie negatívne hospodárske rysy spojené s problematickým prechodom na trhovú ekonomiku ovplyvnili rozhodovanie žien s jedným dieťaťom stať sa matkou druhého. Vzhľadom

na ich vek na začiatku transformácie a nastavenie skorého materstva v socialistickom režime reprodukcie, mnohé z týchto žien sa už raz matkou stali. Zhoršené ekonomické podmienky sa však podpísali vo väčšej miere pod odkladanie druhých detí. Pravdepodobne s oslabovaním týchto negatívnych faktorov sa do popredia v čoraz väčšej miere začali dostávať normatívne aspekty a najmä vekové normy spojené s načasovaním prechodu k materstvu, a preto postupne prevládla miera odkladania prvých detí. Tým sa proces odkladania plodnosti dostal do stavu, ktorý poznáme z iných krajín, kde transformácia plodnosti odkladaním začala dávnejšie. Z pohľadu budúceho vývoja konečnej plodnosti podľa poradia a tým aj štruktúry žien podľa parity je okrem objemu „odloženej“ plodnosti dôležitá aj miera jej dobiehania vo vyššom veku. Práve tento aspekt sa nám javí ako rozhodujúci pre ďalšie smerovanie jednodetnosti. Z grafu č. 8 je zrejmé, že kým index rekuperácie prvých detí dosahuje hodnotu až 80 %, v prípade druhých detí je to len okolo 40 – 50 %. Znamená to, že pri zachovaní tejto úrovne by sa narodila oveľa menšia časť druhých detí, kým šance stať sa aspoň raz matkou sú aj napriek pomerne výraznej miere odkladania stále pomerne slušné.

Uvedené zistenia sa následne premietajú aj do predpokladaného vývoja konečnej plodnosti podľa poradia a na naše účely najmä štruktúry žien podľa parity. Keďže poznáme reálne úrovne celkovej miery odkladania generačnej plodnosti jednotlivých poradí medzi sledovanými generáciami a referenčnou generáciou, je jedinou neznámou pri výpočte konečnej plodnosti podľa poradia a následne aj štruktúry žien podľa parity úroveň dobiehania týchto odložených pôrodov v mladšom veku. Index rekuperácie predstavuje v podstate pomer medzi celkovým poklesom plodnosti v mladšom veku a zvýšením generačnej plodnosti v staršom veku (po dosiahnutí maxima odkladania). Tento rozdiel na konci reprodukčného veku následne predstavuje aj výsledný rozdiel v konečnej plodnosti žien sledovanej a referenčnej generácie. Simuláciou úrovne tohto indexu tak vieme získať objem rekuperovanej plodnosti, a teda aj výslednú hodnotu konečnej plodnosti. Ako sme uviedli vyššie, celkovo sme pracovali s piatimi vývojovými scenármi indexu rekuperácie generačnej plodnosti prvého poradia.

Pri zachovaní súčasného stavu, ako aj vývojového trendu odkladania a rekuperácie by sa podiel žien s jedným dieťaťom na Slovensku do generácie 1985 zvýšil tesne nad hranicu 31 %. Ak by došlo ešte k ďalšiemu nárastu rekuperácie prvých detí, mohla by jednodetnosť dokonca dosiahnuť až 34 %. Len v prípade oživenia rodenia druhých detí sa dá na Slovensku očakávať v generáciách z prvej polovice 80. rokov určitá stabilizácia jednodetnosti, a to tesne pod hranicou 30 % (graf č. 9). Vo všetkých scenároch tak môžeme očakávať ďalšie zvyšovanie podielu žien, ktoré sa stali matkami len jedného dieťaťa. Spolu s jednodetnosťou však môžeme očakávať aj nárast bezdetnosti, a to až nad hranicu 20 %. To by znamenalo, že viac ako polovica žien na Slovensku sa stane matkou nanajvýš jedného dieťaťa a model dvojdetnej rodiny prestáva byť dominantným reprodukčným modelom. Výsledkom tak bude oveľa väčšia rôznorodosť rodinných foriem z pohľadu počtu detí, pričom bezdetnosť a ani jednodetnosť už nebudú predstavovať marginálne reprodukčné stratégie.

Graf č. 8 a č. 9: Miera odkladania a index rekuperácie 1. a 2. detí (vľavo) a projekcia jednodetnosti na Slovensku (vpravo)

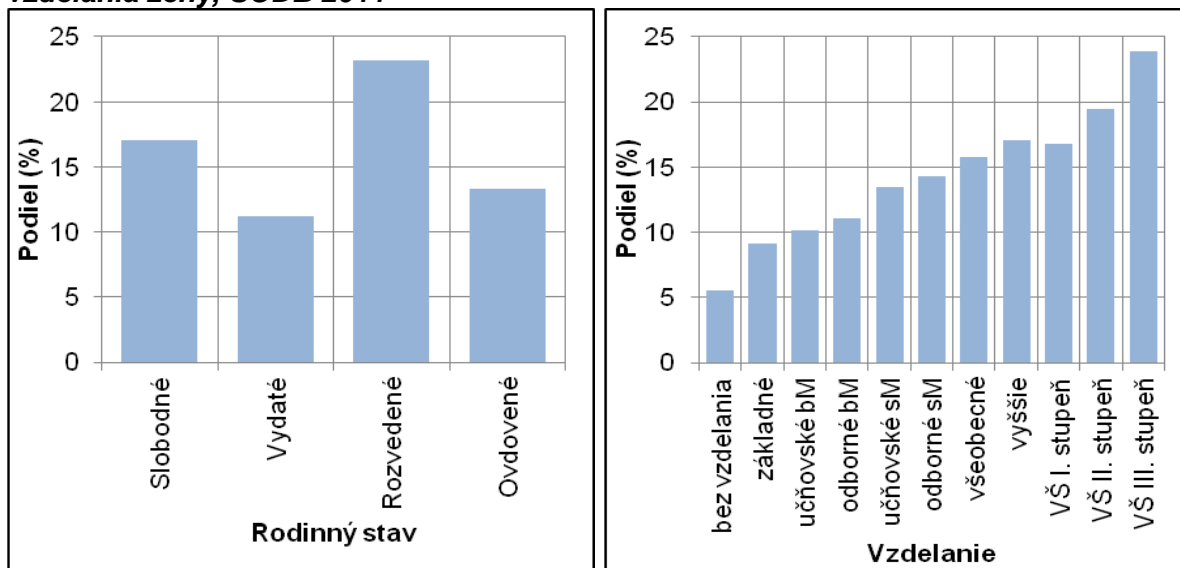
Zdroj údajov: vlastné výpočty

6. DIFERENČNÁ ANALÝZA JEDNODETNOSTI – KTORÉ ŽENY MAJÚ NA SLOVENSKU ČASTEJŠIE LEN JEDNO DIEŤA

Podľa údajov posledného sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 u žien s ukončenou reprodukciou (vek 45 – 54 rokov) častejšie mali jedno dieťa rozvedené osoby (23 %), kým u vydatých to bola len približne jedna desatina. Vyššiu jednodetnosť ako bol v tejto vekovej skupine celoslovenský priemer (13,5 %) dosahovali aj slobodné (17 %). Z uvedeného môžeme predpokladať, že rozvod manželstva skutočne môže predstavovať dôvod ukončenia reprodukcie a je príčinou prečo sa ženám nenarodí ďalšie dieťa. Toto zistenie je veľmi dôležité aj vzhľadom na ešte nedávno pomerne vysokú rozvodovosť, ako aj rastúci podiel rozvedených žien v reprodukčnom veku. V prípade slobodných žien stále platí, že dominantným modelom je zostať bezdetná. Na druhej strane výsledky sčítania potvrdzujú zvyšujúci sa podiel slobodných žien, ktoré sa aspoň raz stali matkou, pričom v prevažnej miere ide o reprodukciu ukončenú prvým dieťaťom. Ako ukazuje graf č. 10, pre vydaté a ovdovené ženy je jednodetnosť menej častým javom.

Z pohľadu najvyššieho dosiahnutého vzdelania môžeme u žien vo veku 45 – 54 rokov identifikovať pomerne zrejmy vzdelanostný gradient. S rastúcim vzdelaním sa postupne zvyšuje aj jednodetnosť. Najvyššie zastúpenie žien len s jedným dieťaťom preto nachádzame u osôb s III. stupňom terciárneho vzdelania (24 %). Približne pätina žien s II. stupňom vysokoškolského vzdelania sa stala matkou len raz. Na druhej strane ženy so základným alebo stredoškolským vzdelaním bez maturity mali len jedno dieťa v približne v desatine prípadov (graf č. 11).

Graf č. 10 a č. 11: Jednodetnosť podľa rodinného stavu a najvyššieho dosiahnutého vzdelania ženy, SODB 2011

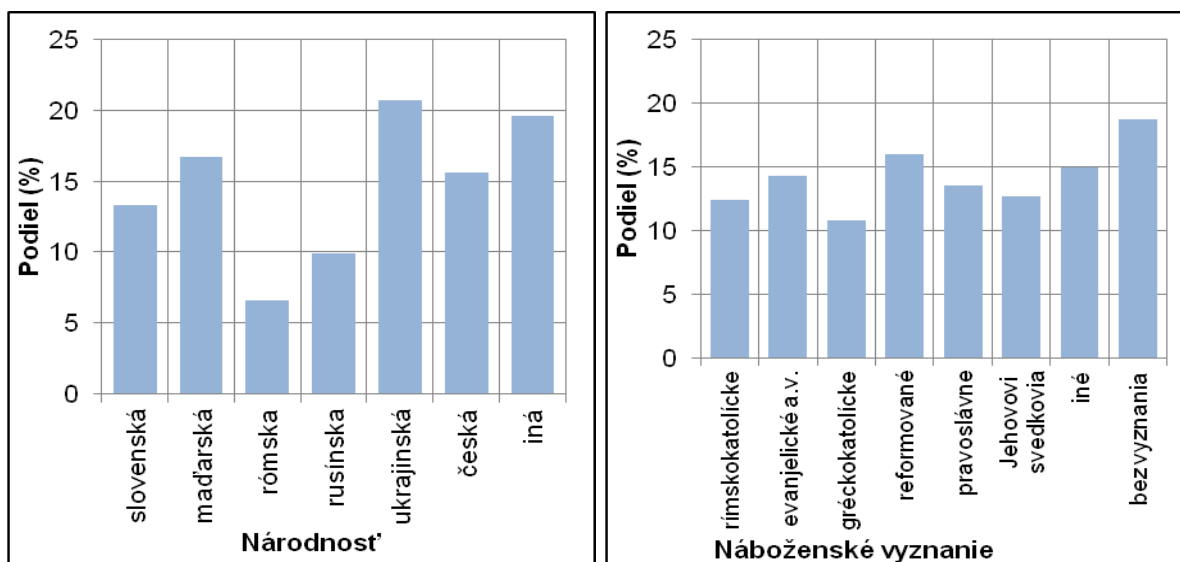

Zdroj údajov: [17], vlastné výpočty

Z národnostného hľadiska je jednodetnosť častejšie identifikovaná u osôb ukrajinskej národnosti a skupiny osôb ostatných národnostných skupín, kde dosahuje približne päťtinové zastúpenie. Spomedzi početnejších národností nadpriemerný podiel žien s jedným dieťaťom pozorujeme u osôb hlásiacich sa k maďarskej národnosti (takmer 17 %). Na opačnej strane stoja Rómky a ženy rusínskej národnosti, kde jednodetnosť je necelých 7 % resp. 10 % (priemer Slovenska je 13,5 %).

Určité rozdiely v zastúpení jednodetnosti môžeme nájsť aj pri pohľade na deklarované náboženské vyznanie. Celkovo platí, že ženy bez vyznania mali vyššiu šancu (19 %) porodiť len jedno dieťa ako veriace ženy. Častejšie len s jedným dieťaťom sa reprodukčná história uzavrela u žien hlásiacich sa k reformovanému evanjelickému vierovyznaniu (16 %) a čiastočne aj u evanjeličiek a. v. (14,3 %). Naopak rímskokatolíčky (12,4 %) a najmä gréckokatolíčky (10,8 %) sa vyznačovali podpriemernou jednodetnosťou.

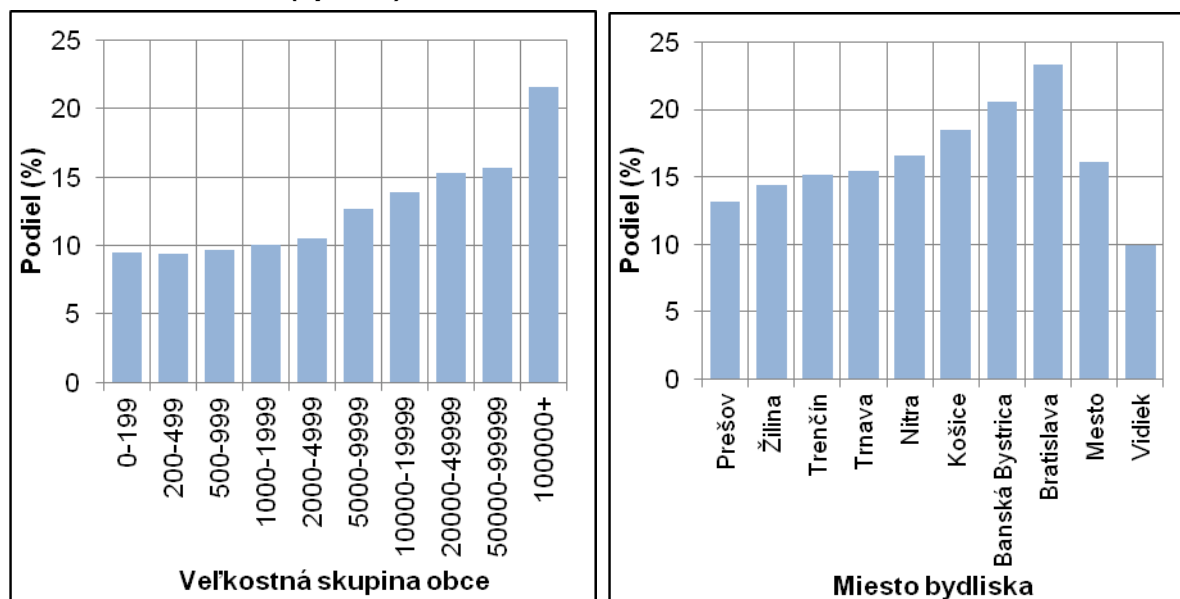
Graf č. 12 a č. 13: Jednodetnosť podľa národnosti a náboženského vyznania ženy, SODB 2011

Zdroj údajov: [17], vlastné výpočty

Z priestorového hľadiska platí, že jednodetnosť je predovšetkým doménou mestského prostredia (16 % v mestách oproti 10 % na vidieku), a to najmä najväčších miest (v mestách s viac ako 20-tis. obyvateľmi 15 %, so 100-tis. a viac obyvateľmi 22 %), pričom v Bratislave podiel žien s jedným dieťaťom predstavoval viac ako 23 %. Z ďalších krajských miest hranicu 20 % ešte prekročila Banská Bystrica. Nadpriemerná jednodetnosť bola zaznamenaná v podstate vo všetkých krajských mestách s výnimkou Prešova. Okrem okresov Bratislava a Košice vyššiu jednodetnosť môžeme identifikovať v okrese Banská Bystrica a potom na juhu Slovenska: v okresoch Komárno, Lučenec, Dunajská Streda, Nové Zámky, Levice s viac ako 15 % (pozri obr. č. 1). Naopak marginálnou bola jednodetnosť najmä na severe a severovýchode Slovenska: Námestovo, Sabinov Stará Ľubovňa, Bardejov, Tvrdošín (menej ako 7 %) (obr. č. 1).

Graf č. 14 a 15: Jednodetnosť podľa veľkostnej skupiny obce (vľavo) a v krajských mestách Slovenska (vpravo), SODB 2011

Zdroj údajov: [17], vlastné výpočty

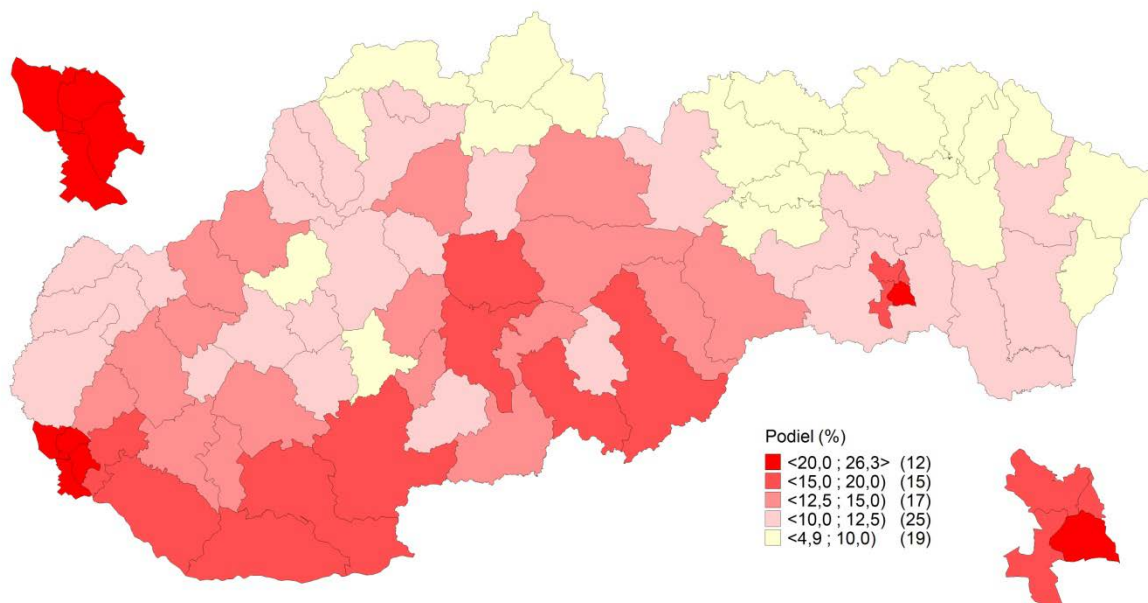
7. ZÁVER

Jednodetnosť na Slovensku dlhodobo predstavovala skôr marginálnu reprodukčnú stratégiu. Ženy, ktoré sa počas reprodukčného veku stali matkami jedného dieťaťa tvorili len približne desatinu z populačného ročníka. Určitou výnimkou boli ženy narodené na konci 19. a v prvých dvoch desaťročiach 20. storočia a tiež osoby narodené na konci 60. rokov. Práve v najmladších generáciách (s ukončenou reprodukciou) môžeme pozorovať začiatok postupného nárastu jednodetnosti. Tento jav sa ešte viac prehĺbuje u žien z generácií zo 70. rokov, u ktorých jednodetnosť dokonca prekročí hranicu 25 %. Relatívne vysoká mieru rekuperácie odložených prvých pôrodov a naopak obmedzené dobiehanie druhých pôrodov bude znamenať ďalšie zvyšovanie podielu žien s jedným dieťaťom. Podľa našich projekčných scenárov by ich zastúpenie mohlo u žien narodených v prvej polovici 80. rokov dosahovať 30 – 34 %. Z medzinárodného hľadiska Slovensko patrilo skôr ku krajinám s nízkou až veľmi nízkou jednodetnosťou. Smerom k mladším generáciám sa však pravdepodobne zaradí ku krajinám s nadpriemernou jednodetnosťou.

Diferenčná analýza jednodetnosti poukázala na značný význam procesu rozvodovosti, keď výrazne nadpriemerné zastúpenie žien len s jedným dieťaťom nachádzame u rozvedených. Naopak, vydaté a ovdovené ženy vo veku ukončenej

reprodukcie sa podľa výsledkov sčítania 2011 vyznačovali podpriemernou jednodetnosťou.

Obr. č. 1: Jednodetnosť žien v okresoch Slovenska, SODB 2011

Zdroj údajov: [17], vlastné výpočty

LITERATÚRA

- [1] POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, V. – JURČOVÁ, D.: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: T. Frejka – I. Hoem - T. Sobotka – L. Toulemon, (eds.). Childbearing trends and policies in Europe. In: Demographic research 19, Special collection 2008, 7, pp. 973 – 1018.
- [2] SOBOTKA, T.: Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe. Amsterdam: Dutch University Press, 2004. ISBN 90 3619 102 5.
- [3] SOBOTKA, T. – ZEMAN, K. – LESTHAEGHE, R. – FREJKA, T.: Postponement and Recuperation in Cohort Fertility: New Analytical and Projection Methods and their Application. European Demographic Research Papers, 2, Vienna: Vienna Institute of Demography, Austrian Academy of Sciences, 2011.
- [4] ŠPROCHA, B.: Transformácia rodinného správania a rodinné domácnosti na Slovensku. In: Chorvát I. – Džambazovič, R. (ed.): Rodina na Slovensku v teórii a vo výskume. Bratislava: STIMUL, 2015, s. 53 – 82. ISBN 978-80-8127-151-9.
- [5] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P.: Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia. Bratislava: STIMUL, 2016. 376 s., ISBN 978-80-89881-02-4.
- [6] ŠPROCHA, B. – POTANČOKOVÁ, M.: Vzdelanie ako diferečný faktor reprodukčného správania. Bratislava: INFOSTAT, 2010. 61 s., ISBN 978-80-89398-18-8.
- [7] ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. – BLEHA, B.: Prognóza vývoja rodín a domácností na Slovensku do roku 2030. Bratislava: EKONÓM, 2014, s. 128. ISBN 978-80-225-3961-6.
- [8] ZEMAN, K. – BEAUJOUAN, É. – BRZOSOWSKA, Z. – SOBOTKA, T.: Cohort fertility decline in low fertility countries: Decomposition using parity progression ratios. Demographic Research, 2018. Vol. 38, Article 25, pp. 651-690.

ZDROJE ÚDAJOV

- [9] Human Fertility Database <<https://www.humanfertility.org/cgi-bin/main.php>>
[10] Cohort and Fertility Database <<http://www.cfe-database.org/>>

- [11] Sčítání lidu v Republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl IV. část 1. Počet živě narozených v posledním manželství. Československá statistika sv. 126, Praha 1936.
- [12] Sčítání lidu v Republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl III. Plodnost žen. Československá statistika sv. 6, Praha: Státní úřad statistický, 1957.
- [13] Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Plodnost všech žen a žen vdaných podle věku ženy v době sčítání, manželské páry a faktická manželství podle věku obou manželů (druha a družky), vdané ženy podle počtu a stáří závislých dětí a podle věku a ekonomické aktivity ženy. Československá statistika sv. 116, Praha: Federální statistický úřad, 1974.
- [14] Sčítanie ľudu, domov a bytov 1980. Slovenský štatistický úrad. Primárna databáza.
- [15] Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Primárna databáza.
- [16] Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Primárna databáza.
- [17] Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011. Štatistický úrad Slovenskej republiky. Primárna databáza.

RESUME

A family model with only one child has long been considered very unusual in Slovakia. The proportion of women with only one child was about 10 %. Higher representation is found only in generations from the late 19th and early 20th centuries, which were marked by the negative effects of the First World War and the economic crises in the interwar period. In generations realizing their demographic reproduction during the period of the previous political regime, the representation of women with only one child was once again reduced to one tenth. Certain increase in the proportion of one-child parity can be identified only among women born in the 1960s. This trend was emphasized by the society-wide transformation after 1989 and by the overall transition of reproductive behavior. The postponement of childbirth, limited recuperation of second and higher births, combined with a relatively successful recuperation of the first children, results in a further sharp increase in the proportion of women with one child. In the generations of the mid-1970s they make up about one-quarter. Estimation of future development based on the parity recuperation rate assumes that in the generations of the mid-1980s, the representation of women with one child in Slovakia could reach 30 – 34 %. Slovakia would move from the position of a country with a low level of single-child mothers to the group of countries with a higher representation of women with only one child in the European area.

Differential analysis of single-child mothers showed that more often single-child mothers were those who were divorced, higher-educated, non-religious, of Hungarian and Ukrainian nationality, living in big cities and or those living in the south of Slovakia.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD. absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich dosahu na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných

Branislav ŠPROCHA: Jednodetnosť – nový fenomén v reprodukčných dráhach žien na Slovensku?

populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com